

ЖИНОЯТ НАТИЖАСИДА ЕТКАЗИЛГАН МУЛКИЙ ЗИЁННИ ҚОПЛАШДА ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛУВЧИ ОРГАНЛАРНИНГ РОЛИ

¹Сайфуллаев Ўлмасжон Шавкат ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Жиноят-процессуал ҳуқуқ кафедраси ўқитувчиси,

²Жалилова Озода

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси.

3-курс 320-гуруҳ курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7569301>

Инсон ва фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш – демократик давлат қуриш ва адолатли фуқаролик жамиятини барпо етиш йўлида илдам одимлаб бораётган мамлакатимиз олдида турган енг асосий вазифалардан бири. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳуқуқий муҳофазанинг муҳим объекти сифатида фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва қадр-қиммати белгилаб қўйилган. Конституциямизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш давлат органлари фаолиятининг асосий вазифалари сифатида қайд етилган. Бундай ҳимоянинг ҳуқуқий усулларида бири эса, фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарни тўлашдир.

Жиноят натижасида етказилган мулкий зарарни қоплаш деганда, жиноят туфайли ёки ақли норасо шахснинг ижтимоий хавфли қилмиши натижасида фуқароларга ва юридик шахсларга етказилган мулкий зарарни бартараф этиш учун етказилган зарарни ҳисоблаш, зарар учун моддий жавобгар шахсни аниқлаш ва ушбу шахсдан даъвогар фойдасига у кўрган зарар ўрнини қоплаш ёки пул ундиришга қаратилган чораларни тушунишимиз мумкин. Жиноят туфайли ёки ақли норасо шахснинг ижтимоий хавфли қилмиши натижасида етказилган зарар ўз хусусиятига кўра, моддий, жисмоний ёки маънавий шаклларда бўлиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 82-моддасига асосан жиноят туфайли етказилган зарарнинг хусусияти ва миқдори жиноят ишида исботланиши лозим бўлган ҳолат ва айблаш учун асос ҳисобланади[1]. Жиноий қилмиш туфайли етказилган зарарли оқибатлар ўз навбатида жиноятнинг юридик квалификациясига ўз таъсирини ўтказди.

И.А. Петиннинг таъкидлашича, “зарарнинг ундирилиши турли йўллар билан амалга оширилади: моддий ёки номоддий зарарни тиклаш; салбий оқибатлар келиб чиқишининг олдини олиш; тарафларнинг розилигига кўра бошқа компенсация тўловларини амалга ошириш. Моддий зарарни белгилаш ва ундиришда унчалик кўп қийинчиликлар вужудга келмайди”[2].

С.В. Бородин еса ўтган асрнинг 90-йилларида жиноят туфайли етказилган зарар билан боғлиқ енг мақбул қоидаларни ишлаб чиққан ва зарарнинг таснифини келтирган. У бу масалада: “жиноятчиликнинг зарарли оқибатини янги жиноятларни содир етишда шароит ва сабаблар келтириб чиқаришда роль ўйнайдиган криминоген (совуққонлик натижасида ҳўжасизларча ҳолатни яратиш ва ш.к.) ва криминоген бўлмаган (тан жароҳати натижасида зарар етиши, ўғрилиқ оқибатида зарар кўриш ва бошқалар); тиклаш мумкин бўлган (мулкий зарар) ва тиклаш мумкин бўлмаган (одам ўлдириш, бадий қийматга ега буюмларни йўқ қилиш ва бошқалар) каби турларга ажратиш мумкин” деган фикрни илгари сурган[2].

Жиноят натижасида етказилган моддий, жисмоний ёки маънавий зарар қопланишини таъминлаш, жиноят процессида фуқаровий даъвои қўзғатиш ва таъминлашда вужудга келадиган ижтимоий муносабатлар белгиланган тартибда қонуний тартибга солинган.

Жисмоний зарар шахсни ҳаётдан маҳрум етилишида, унга тан жароҳати етказилишида ва соғлиғига зарар етишида ўз ифодасини топади. Жиноят туфайли фуқаронинг, корхонанинг, муассасанинг ёки ташкилотнинг мулкӣ ҳолатларига зарар етиши моддий зарарни келтириб чиқаради. Аммо, шу билан бирга моддий зарар жиноят туфайли мулкни ўзига моддий зарар етмаган ҳолатларда ҳам, масалан, жисмоний шикаст олган жабрланувчи ўз меҳнат қобилиятини қисман йўқотиши оқибатида маошининг маълум улушидан маҳрум бўлганда, ёки унинг қонуний вакили унинг даволаниши учун дори-дармонга харажат қилганда, протез сотиб олганда, кўмиш маросимлари ва бошқа шу кабиларга сарфлаган харажатида ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Жиноят туфайли вафот етган шахснинг меҳнатга лаёқатсиз оила аъзолари ёки вояга етмаган болаларини боқиш учун кетадиган харажатлар ҳам фуқаровий жавобгардан ундирилади.

Содир етилган жиноят нафақат қонун билан қўриқланадиган муносабатларга, шу жумладан, инсон манфаатларига ҳам маълум даражада зарар етказади. Зарар моддий, жисмоний ёки маънавий шаклларда намоён бўлади. Умум эътироф етилган принципларга асосан етказилган зарар қопланиши ёки бартараф етилиши лозим.

Жиноят натижасида етказилган мулкӣ зарар қопланишини таъминлашга оид процессуал нормалар, жиноят натижасида етказилган мулкӣ зарар қопланишини таъминлаш билан боғлиқ жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг фаолияти Бундан ташқари тадқиқотчи олимлар томонидан жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш билан боғлиқ бир қатор янги таклифлар ва мезонлар ишлаб чиқилмоқда. Ушбу янгиликлар суриштирувчи ва терговчининг жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш фаолияти назариясини тобора ривожланиб бориши учун назарий шароитларни яратиб беради.

Жиноят содир етилиши натижасида етказилган моддий (мулкӣ) зарар масалаларини тадқиқ этишда ҳозиргача ягона фикрга келинмаган ва юридик адабиётларда ўз аксини топмаган.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2016 йил 27 декабрдаги “Жиноят натижасида етказилган мулкӣ зиённи қоплашга оид қонунчилиқни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 26-сонли Қарорида[3] таъкидланишича, шуни назарда тутиш лозимки, шахснинг унга етказилган зарарни (яъни мулкӣ зиённи) қоплашга бўлган ҳуқуқи, шунингдек, зиён учун моддий жавобгарликнинг умумий асослари Фуқаролик кодексида (14-моддаси, 57-боби) белгиланган.

Чунончи, ФК 14-моддасига кўра, зарар деганда, қуйидагилар тушунилади:

ҳуқуқи бузилган шахс ўзининг бузилган ҳуқуқини тиклаш учун қилган ёки қилиши лозим бўлган харажатлари, унинг мол-мулки йўқолиши ёки шикастланиши (ҳақиқий зарар);

шахс ўз ҳуқуқлари бузилмаганда одатдаги фуқаролик муомаласи шароитида олиши мумкин бўлган, лекин ололмайд қолган даромадлари (бой берилган фойда)[4].

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ҳуқуқий демократик давлатни барпо етиш ва кучли фуқаролик жамиятини шакллантиришда суд-ҳуқуқ ислохотларини ўтказиш йўналишлари, шу жумладан жиноятчиликка қарши курашишда жиноят-процессуал қонунчилиги ва унинг институтларини такомиллаштириш юзасидан билдирган фикр ва ғоялари, шунингдек фармон ва қарорлари орқали ҳозирда жиноят натижасида етказилган мулкӣ зарар қопланишини таъминлашга оид процессуал нормалар, жиноят натижасида етказилган мулкӣ зарар қопланишини таъминлаш билан боғлиқ жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан салмоқли ишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 сентябрда қабул қилинган фармойиши билан судлар томонидан ҳукм қилинган шахсларни афв етиш учун етказилган зарарни тўлиқ қоплаш масаласи энг асосий талаблардан бири сифатида белгиланди. Қонун чиқарувчи зарарли қилмишнинг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда, жиноят туфайли моддий зарар кўрган шахсларга бузилган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун нафақат фуқаролик процесси, балки жиноят процесси орқали ҳам ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга имконият яратиб берган. Бу вазифа фуқаролик ҳуқуқидаги зарар институти, жиноят процессида жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш институти орқали амалга оширилади.

Жиноятчиликка қарши курашишда, жиноят натижасида фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва қадр-қимматига етказилган моддий, жисмоний ёки маънавий зарарнинг қопланишининг долзарблиги қуйидагилар билан белгиланади:

- Жиноят натижасида етказилаётган моддий, жисмоний ёки маънавий зарар суммасининг тобора ўсиб бораётганлиги сабабли жиноят процессида фуқаровий даъвони қўзғатиш ва таъминлаш асослари ва тартибини такомиллаштириш еҳтиёжининг вужудга келганлиги;
- Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотлари доирасида, жиноят орқали етказилган моддий, жисмоний ёки маънавий зарарни ундириш орқали инсоннинг ҳуқуқ ва еркинликларини муҳофаза қилинишини такомиллаштирилишига амалий еҳтиёж туғилганлиги;
- Жиноят натижасида етказилган зарарни қоплашда, фуқаровий даъвони қўзғатиш ва таъминлашда жиноий-процессуал муносабатлар иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини кафолатлаш механизмини ривожлантириш заруратининг вужудга келганлиги ва ҳ.к.

Жиноят процессида фуқаровий даъвони қўзғатиш ва таъминлашнинг процессуал тартибини, уни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ўрганиш, назарий жиҳатлари ва амалий муаммоларини таҳлил қилиш асосида жиноят-процессуал қонунчилиқни такомиллаштиришга йўналтирилган илмий асосланган таклифларни ишлаб чиқиш, жиноят натижасида етказилган моддий, жисмоний ёки маънавий зарарни қоплаш бўйича суд, прокуратура ва тергов ва суриштирув органлари

фаолиятининг самарадорлигини оширишга йўналтирилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

References:

1. //URL: <https://lex.uz/acts/111460>
2. Петин И. А. К вопросу определения вреда, причиненного преступлением //Российский следователь. – Москва, 2005. – № 2 – С. 23.
3. Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы.–М.: Наука, 1990.– С. 64.
4. //URL: <https://lex.uz/acts/111189>.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2016 йил 27 декабрдаги “Жиноят натижасида етказилган мулкый зиённи қоплашга оид қонунчиликни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 26-сонли Қарори//URL:<http://www.lex.uz>.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Президентининг 2017 йил 29 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг йигирма беш йиллиги муносабати билан жазони ижро этиш муассасаларида жазо ўтаётган маҳкумларни афв этиш ҳақидаги материалларни тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармойиши //URL:<https://lex.uz/docs/3362840>